

БАР-ХАРА БА ЭР-ХАРА

Урдын урда сагта Бар-Хара гэжэ нэрэтэй залуу дээрмэшэн хүбүүн байһан юм. Тэрэ гансал баяшуулай гэртэ орожо, баялигынь хулуудаг, харин үгытэйшүүлэй зөөриие хулуудаггүй байгаа.

Нэгэтэ Бар-Хара агуухэ хаанай баялигыень хулууа гэжэ сэдхэбэ ха. Тиигээд тэрэ харгы замда гаража, удангүй хаанай байдаг хотодо хүрэжэ ерэбэ. Энэ хото томошье, гоё найханшье байба. Бар-Хара хотын олон айлнуудаар ябаад, тогтон байрлаха айл олобогүй.

Тэрэ базаар дээрэ ябахандаа, энэ хотодо Эр-Хара гэжэ нэрэтэй суутай хулгайшанай байдаг тухай хүнүүдэй хөөрэлдөөнһөө дуулаад, нэгэ хүбүүе хүлхэлжэ, тэрэ хулгайшанда абаашахыень гуйба. Эр-Хара Бар-Харые ежэ урин зулгыгаар угтажа, гэртээ оруулба. Эр-Хара хүгшэршэһэн эхэтээ энэ гэртэ байдаг байба. Тэдэ хоёр танилсаад, энэ тэрэ юумэн тухай хөөрэлдэнэд.

— Эр-Хара, үнэн сэхэээ намда хэлэл даа, ши ямар юумэ хулуужа шадаагүйбши?— гэжэ Бар-Хара асууба.

— Нэгэдэхээр, хаанай алтые. Хаан үзэлэй ежэ халдабайтай, тэрээн соонь олиггүй ежэ алтан би. Тэрэ алтые нь долоон харуулшад үдэр хүни илгаагүй харууһалдаг. Хоёрдохёор, долоон сагаан заануудынь хулуужа шадаагүйб. Тэдэниень юһэн хүн харууһалдаг юм,— гэжэ Эр-Хара үнэн сэхэээ тэрээндэ хэлэбэ.

— Ши алтые нь, заануудыень хулуужа ядааб гэнэ гүш?— гэжэ Бар-Хара гайхан асуугаад,— энэ үдэшэ би хаанай алтые заануудые хулууаб. Ши намтай ошолдо, яжа хулуухыемни хоёр нюдөөрөө харахаш, — гэжэ хэлэбэ.

Эр-Хара зүбшөөбэ. Үдэшин боро хараанай буухатай сасуу хоёр хулгайшад хаанай алтаяа хадагалдаг халдабайда ошобод. Эр-Хара харуулшадһаа айгаад, халдабайда хүрэнгүй тогтобо. Бар-Хара ехэл зоригтойгоор нэгэ харуулшанай хажууда ошоод:

— Нүхэр найн гүбди?— гэжэ асуугаад, ерэнэн хэрэгээ

ойлгуулжа эхилнэ.— Би шини гэртэхидэй нүхэрынь гээшэб, гэртэхидшни шамда амар мэндые хүргөө юм. Гэртэхидшни энхэ элүүр, хайн хайхан нуунад. Үдэр ерэхэдэмни, ши эндэ байгаагүйш. Гэртэхидшни, шини ямар байһан тухай мэдэжэ ерэхыемни захяа юм. Хаанай албанда байхадаа эсэнэгүй гүш?

— Һайн һонин асарһанайтнай түлөө танигдаагүй танда баяр хүргэнэб,— гээд, харуулшан өөр тухайгаа хөөрөжэ эхилнэ.— Гэртэхидтэмни минии бэе тамирай хайн байһан тухай хэлээрэйгты. Нэгэ хоног соо унтангүй хаанай халдабай һахин харууһалха гээшэ ехэл хүндэ хүшэр юм даа.

— Мүнөө ши халта һажаад абахаяа һананагүй гүш?— гэжэ Бар-Хара мэхэтэйгээр асууба.

— Һананаб,— гэжэ харуулшан сэхээ хэлэбэ.

— Тиигэбэл һажаад абыш даа, би шини орондо харуулдаш зогсоһууб.

Олиггүйгөөр үргэһөө хүрэшэһэн харуулшан зүбшөөбэ.

— Зай, тиигэбэл унтыш даа. Һанаагаа бү зобо, гэнтэ ямар нэгэ юумэнэй болоо һаань, шамайе һэрюулхэб,— гэжэ Бар-Хара этигүүлбэ.

Харуулшан газарта хэбтэхэтээ сасуу бүхэ нойроор унташаба. Бар-Хара хоёрдохи харуулшанда ошожо, баһал иигэжэ хэлээд, орондонь харуулынь хараха болоод унтуулба. Тиигээд тэрэ гурбадахие, дүрбэдэхие ба бултынь худалаар хэлэжэ мэхэлээд, бултыень унтууламсаараа, халдабайдань орожо, дүүрэн туламтай алта абаад, харгын хажуудахи хонхосог соо унтажа хэбтэһэн Эр-Харадаа ерэжэ, тэрэнээ һэрюулээд, гэртэнь ошобо.

Үглөөгүүр Эр-Хара бодоод:

— Харуулшадтай хөөрэлдэжэ, тэдэниие унтуулаад, халдабай рунь орохыеш хаража байтараа, би унташоо һэм. Мүнөө һүни би өөрөө халдабай соонь орохоб, гансал ши намтай ошолдоорой,— гэжэ гуйба.

Үдэшин боро хараанай буухалаар, Эр-Хара Бар-Хара хоёр дахасалдан, хаанай баялигаа хадагалдаг халдабайн тээ наана ерэбэд. Бар-Хара харгы дээрэ үлэбэ. Эр-Хара

харуулшадта ошожо, Бар-Хара шэнгээр харуулшадтай хөөрэлдэн мэхэлээд, тэдэниие унтууламсаараа, халдабай соо ороод, алта абаха гэжэ урагшаа даб гэхэдээ, үзэлэй томо тогоогоор дүүрэн шэнгэн шара тоһон соо унаба.

Бар-Хара нүхэрөө сүхэртэрөө хүлээгээд, үүр хираалжа эхилхэдэнь, Эр-Харые бэдэржэ, халдабайда дүтэлэн ерэбэ. Халдабайн үүдэнэй, мүн бэшэ тээнэ харуулда байха ёһотой харуулшад барандаа унтажэ хэбтэбэд. Халдабай соо ороод харахадань, тогоотой тоһон соо нүхэрынэ унажа шэнгээд, ухэшэһэн байба.

Бар-Хара тоһон соо шэнгэжэ үхэхэн нүхэрэйнгөө гэртэнь ерээд:

— Болгоомжогүй ябаһаар хүбүүнтнай тогоотой шара тоһон соо унажа шэнгээд хосороо! Хэрбээ арсахагүй хаатнай, би танай хүбүүн болоһууб,— гэжэ дурадхаба.

Уйдхар гашуудалда дайрагдажа, Эр-Харын эхэ уһа нүдэн боложо аалиханаар нугшараад, хүбүүнтнай болоһууб гэхэн дурадхалыень зүбшөөбэ.

Үдэшлэн тээ Бар-Хара шуранаа харуулжа, хаанай сагаан заануудые хулууха гэхэн бодолдо абташаба. Тэдэ заануудыень ара үбэргүй зэбсэгтэй харуулшад харууһалдаг байба. Тэдэнэр нэгэ газартаа зогсоод, нэгэл хараһан зүг руугаа хараад байхадань хашартай болошонхой. Бар-Хара тэдэндэ ошоод, ута унжагай хөөрэлдөө эхилбэ. Тэдэнэр хөөрөөгөөрынэ Бар-Харые өөрын хүн гэжэ тоолоод, нойр баряад хэритэрынэ, тэдэ заануудые харууһалхыень гуйбад. Хулгайшанда эдэнэй эгээл иимэл дурадхал хэрэгтэй байгаа юм. Түрүүшээр заануудые бултыень абаашаха тэрэ хүсэлэнтэй байһан аад, иимэ олон амитадые хаана байлгаха газар олохогүйгөө мэдээд, эгээ томыень шэлэжэ, гэртээ асарба.

Эгээл энэ үедэ хаан түшэмэл ноёдоо, туһамаршадаа суглуулаад, гуйраншан болоһон хаанай тагнуулшан хүбүүнэй хото хорёо руу шагаажэ харахадаа, энэмни юун бэ гэжэ ойлгоод, харша хорёогойнэ үүдэндэ өөрынгөө тамга табяад, хаанай ордон тээшэ гүйшэбэ. Теэд Бар-Хара тэрэ

хүниие нэжэглэн хэн бэ гэжэ мэдэхэлээрээ, нарин дарханиие дууджа ерүүлээд, эгээл тиимэ тамга хэжэ үгэхыень гуйба. Нарин дархан эгээл тиимэ тамга тэрэ дары дархалжа бүтээбэ. Бар-Хара хүниин харанхые хамбаашалжа, тэрэ хотын бүхы айлнуудай хото хорёогойнь үүдэнүүдтэ тамгаяа табиба.

Эгээл энэ үедэ хаан түшэмэл ноёдоо, тунамаршадаа суглуулаад, алтанайнгаа ба эгээ гоё найхан заанайнгаа хулгайда ороһон тухай мэдээсээд:

— Газаахи хорёогойнь үүдэндэ тамгатай гэртэ байдаг, тэрэниие үтэр түргөөр баряад асарагты,— гэжэ захирба.

Түшэмэл ноёд газаа гарахадаа, хотын бүхы айлнуудай, мүн хаанай ордоной хашаа хорёонуудай үүдэнүүдтэ тамгануудые хаража гайхалсахын ехээр гайхабад. Тиигээд тэдэнэр энээн тухай хаанда ерэжэ хэлэбэд.

Хаан тэдэнэртэ эгээ сэсэн, эгээ мэргэн үзэлшэ зурхайшаниие ложо асарха захиралта үгэбэ. Удангүй тэдэнэр суутай зурхайшаниие оложо, хаанда асарбад.

— Хүндэтэ зурхайшан, убайгүй хулгайшаниие яжа бариха тухай арга хэлэжэ үгыш,— гэжэ хаан тэрэниие гуйба.

— Оо-о, агуухэ хаан, энэтнай барагтай юумэл даа. Хотынгоо зониие урин суглуулаад, ехэ найр хэгты. Энэ найртнай табан үдэр, табан хүни үргэлжэлхэ ёһотой. Зургаадахи үдэрэй үдэшэлэн бултанай барандаа һогтожо унтахадань, тагнуулшадтнай бэдэржэ олоод, баруун нидхыень хайшалуужаг,— гэбэ зурхайшан.

Хаан баярлаад, хотынгоо бүхы хүн зониие урижа, ордонойнгоо газаа суглуулаад, найр хэбэ. Хотын зон булта сугларжа, хониной мяха эдинэд, хүнэгөөр архи уунад. Гэнтэ гэрэл хайша хоёр хэрэгтэй боложо магад гэжэ Бар-Хара һанаад, тэдэнээ үбэртэлөөд, эндэ ерэнэн байгаа. Зургаадахи үдэрэй үдэшэлэн хаанай хүндэлхэн найрһаа эсэһэн, һогтоһон айлшад барандаа бүхэ нойроор унташабад. Тэдэнтэй суг Бар-Харашье унташаба. Тэрэ хүниин тэндэ һэрээд, хаана байһанаа түрүүшээр ойлгожо ядаба.

«Энэ би өөрөө гээшэ гүб?— гэжэ Бар-Хара ханаад, гэрэлээ үбэрһөө гаргажа, нюураа хараба.— Билби даа, теэд юундэ баруун нидхэмни үгы гээшэб?»

Бар-Хара бүхэ нойроор унтаж байһан бүгэдэ зоной баруун нидхыень хайшалаад унташаба.

Үглөөгүүр хаанай зарлиг соносхогшо сошордомо шанга хоолойгоор иигэжэ хашхарба:

— Эй, хүн зон! Хаанай ордоной хорёо соо баруун нюдэн дээрэхи нидхэнь үгы хүниие үтэр түргэн баригты!

Хаанай амин бэеынь сахидаг харуулшад хүн зоной дундуур урагшаа жүдхэн ябанад. Теэд эндэ найрлаһан бүхы зоной, мүн хаанай хатан басаган хоёрой баруун нидхэнүүд үгы байба.

— Оо-о, агуухэ хаан, ханаагаа бү зобогты,— гэжэ зурхайшан хаанай сэдхэл заһажа эхилнэ.

— Басагаяа ордонойнгоо нэгэ таһалга соо нуулгаад, хадамда үгэнэб гэжэ соносхогты. Зоригтойшуул ерэжэ, басагантайм хөөрэлдэгты, басагамни өөрөө ерээдүйнгөө үбгые шэлэхэ гэхэт. Манай бэдэрдэг хулгайшан зоригтой ба хүбэлгэн хурса ухаатай хүн байна. Танай басаганда бултанһаа түрүүн убайгүй хулгайшан ерэхэ гэжэ этигэнэб.

Хаан зурхайшанай заабариие дуулажа, басагаяа хэдэн үдэр ори гансаарайн нэгэ таһалга соо нуулгаха болобо. Хүбүүд хаанһаа айжа, басаганайнь байһан таһалгада ороногүй.

Энэ нураг суу Бар-Харада дулдаба. Тиигээд тэрэ хаанай басаганда ошоходоо, нэн түрүүн зурхайшаниие хэхээхэ гэжэ бодобо. Хүн зон зурхайшанай газраа суглараад байба. Хүн бүхэн зурхайшанай гэрэйн сонходо ошожо:

— Хүндэтэ зурхайшан, би танда үргэлэй юумэ асарааб, — гэжэ гурба дахин ооглоно.

Тиихэдэнь гэрэй эзэн баруун гараа тэрэ сонхоор бултайлгаад, үргэнэн юумэнүүдыень абана. Бар-Хара удаан бодолгото болонгүй, тэрэ сонходо ошоод:

— Хүндэтэ зурхайшан, би танда үргэлэй юумэ асарааб, — гэжэ гурба дахин хашхарба.

Сонхоор зурхайшанай баруун гар бултайба. Тиихэдэнь Бар-Хара нюдэ сабшаха зуураа гарыень таһа сабшаад, тэрэнээ үбэртөө хээд, хаанай ордондо оробо.

Хаанай басаганай хашартарынь Бар-Хара хөөрэлдөөд, гэртээ ябаха гэбэ.

— Эндэһээ хэниешье табихагүй гэжэ эсэгэмни захиралта үгөө юм,— гэжэ басаган мэгдүүгээр хэлэбэ.

— Би яаранаб өөрынгөө орондо баруун гараа орхиноб,— гээд, Бар-Хара нэмээхэнээр үбэр сооһоо зурхайшанай гарынь гаргажа табяад, түргэхэн гаража ошобо.

Үглөөгүүр басагандаа хаанай ерэхэдэ, таһалга соонь ороһон хүбүүн байбагүй. Басаган эсэгэдээ хулгайшанай баруун гарыень харуулба. Тиихэдэнь хаан харуулшадтаа баруун гаргүй хүниие түргэн олоод, асарха захиралта үгэбэ. Хулгайшаниие бэдэржэ ошоһон хүнүүдэй хооһон бусахадань, хаан зурхайшаниие абаад ерэхэ захиралта тэдээндэ үгэбэ.

Зурхайшанай ордондо хүрэхэ ябахада баруун гаргүй болошоһон тэрэниие харуулшад саб шүүрэн барижа хүлээд, хаанда асарба. Хаан тэрэниие шорондо хуулгаба.

Удангүй тэрэ хаан хүршэлэн хууһан оронойнгоо хаанһаа иимэ бэшэгтэй бэшэг абаба: «Шинии орон нютагта тэнсэлгүй мэхэтэй хулгайшан бии гэхэн хураг суу дуулааб. Богонихон сагай болзор соо томо гэр баряад, тэрээн соогоо эрдэниин шулуугаар дүүргэхэн мориной хохимой, хониной тархинуудые нюухаб. Тиигээд тэндээ хорин хүнһөө бүридэхэн харуул табихаб. Хэрбээ шинии суутай хулгайшанай нэгэ һарын турша соо энэ эрдэниимни шулууе хулуугаа һаань, минии толгой таһаржа, албатан зомни шинии болохо. Хэрбээ хулгайшанайш хулуужа шадаагүй һаа, намһаа һайниие хүлээжэ байнгүй, бээе абарха, аршалхаяа мэдээрэй».

Хаан занһан иимэ бэшэг абаад, хотынгоо бүхы зониие суглуулаад, хүршэ хаанай нюуһан эрдэниин шулуу хулууһан хүндэ олон барлагуудые бэлэг үгэхэб гэжэ хэлэбэ. Тээд тэрэ

эрдэнийн шулуунуудыг хулууха зоригтой хүн олдобогүй.

Хаанай тэрэ бэшэг соогоо бэшэһэн гэрэй хаана баригдаха тухай Бар-Хара тагнуул хэжэ эжилбэ. Гэрэй тэрэ һуури табигдажа байһан газарай тээ хажуудань, долоон шобхо оройтой шөлэ байба. Бар-Хара хадын оройһоо нүхэ малгажа, тэрэ хаанай гэртэ хүрэтэр агы нүхэ хэбэ.

Хүршэ хаанай хэлэһэн болзор саг хүрэтэр оройдоол нэгэ хоногой үлэхэдэ, зоригтойшуулай олдохогүйдэ хаан гажаран уйдаба. Гэбэшье толгойдоо хэрэгтэй тэрэ хаан иимэ зарлиг гаргаба: «Эрдэнийн шулуунуудыг хулуужа шаданһан хүндэ хаан шэрээгээ үгэхэб».

Хаанай энэ зарлиг дууланһан Бар-Хара ордон соонь орожо ерээд:

— Хэрбээ намда хадаг, хүрээ, хурдан мори үгөө наатнай, би зол жаргалаа олохо гэжэ туршаад үзэхэб. Намда аза талаанай дайралдаа наа, хаан шэрээгээ үгэхэб гэхэнээ бү мартаарайгты,— гэжэ хаанда хэлэбэ.

Хаан эриһэн юмыень Бар-Харада үгөөд ябуулба. Тэрэ агы нүхэнэй амһарта ерээд, моринойнгоо инсагаалхагүйн тула хоншоорынь хадагаар боожо уяад, агы нүхэ руу орожо, хүршэ хаанай эрдэнийн шулуунуудыг хулууба. Тиэхэдэнь яхашье аргагүй болоһон хаан үгэдөө хүрэжэ, өөрынгөө хаан шэрээ Бар-Харада үгэбэ.

Хүршэ оронойнь хаан саазалагдаба. Энэ хоёр ороной хаан болоһон Бар-Хара юрын хүнүүдтэ дуратай тула үншэдтэ ба үгэтэйшүүлдэ туһалжа, үндэр наһатай үбгэн болотороо хаан шэрээдээ һуугаа хэн.